

(Ne)mogućnosti tradicijske obitelji u suvremenom društvu

Dragan Nimac*

Sažetak

Članak promišlja o nutarnjim i vanjskim promjenama obiteljske strukture uvjetovanim socijalnim, kulturološkim, antropološkim i ideološkim čimbenicima. Teza da je tradicijska obitelj vrijednost temelji se na pozitivnom tumačenju pojma tradicije kao prenosnice vrijednosnih elemenata kroz vrijeme, i pojma obitelji kao primarne nužnosti i vitalne tradicije svakog društva. Autor analizira neke uzroke koji su u suvremeno doba doveli do transformacije obiteljske organizacije, ali ističe da, iako na udaru mnogih antiobiteljskih struja, obitelj još uvijek predstavlja najveću važnost u hrvatskom društvu. Pozitivni učinci promjene tradicionalne obitelji žele ukazati na važnost obiteljskog odgoja za društvene odnose i važnost intimne sfere za unutarobiteljske odnose, a negativni učinci tih promjena, kao što su »produžene obitelji«, nestabilnost braka, i sl., trebaju biti sanirani novim političkim, socijalnim i pastoralnim pristupima obiteljskoj organizaciji. Promjene stoga, zaključuje autor, trebaju biti selektivno vrednovane, s ciljem modernog obnavljanja i usavršavanja tradicionalne obiteljske strukture, koja se još uvijek pokazuje kao temeljni vrijednosni subjekt.

Ključne riječi: obitelj, obiteljska organizacija, produžene obitelji, tradicija, modernitet, društvo, vrijednost

Uvod

Govoriti danas o tradicionalnoj obitelji u modernom sociokulturnom kontekstu vrlo je zahtjevan i složen poduhvat. Riječ je naime o danas dvije prilično nepopularne instancije, s obzirom na intenzitet destrukturirajućih procesa koji oslabljuju i u negativnom svjetlu prikazuju bilo instituciju obitelji bilo pridjev »tradiციjski« ili »tradicionalan«. Tako riječ »tradicija« postaje sinonim za starost i kulturnu zaostalost, te u »modernista« izaziva negativne reakcije, a u »tradicionalista« emocionalnu čežnju. Isto se može reći za instituciju obitelji, koja se, nakon što je kroz stoljeća bila privilegirano mjesto prenošenja vrijednosti tradicije, našla u sociokulturnom kontekstu koji je sve više fragmentaran, ravnodušan i neutralan

* Dr. sc. Dragan Nimac, Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Zagreb. Adresa: Trg Marka Marulića 18, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: dragan.nimac@libero.it

u odnosu na vrijednosti. Pokušaji revitalizacije tih dviju stvarnosti često su skloni demonizaciji od strane modernih društvenih struktura i stilova života ili se zadržavaju tek na deskriptivnim pristupima koji nastoje ukazati na uzročno–posljedične faktore transformacije obiteljskog života ili pokazati statističku sliku o padu nataliteta, broju rastavljenih, učestalosti pobačaja itd. U svakom slučaju, neosporna je zabrinutost za obitelj (jer je obitelj bitna stanica društva), a isto tako i za tradiciju (jer je ona idejni, a ne vremenski princip, te prenositeljica vrednota). Promijenjeni društveni kontekst, međutim, nameće nove ireverzibilne načine obiteljskih odnosa, te često dovodi do krize obitelji jer se ona podvrgava čitavom nizu izazova koji premašuju njezine mogućnosti i izazova na koje se nije pripremila, te se stvara neravnoteža koja zahtijeva duboke promjene obiteljske organizacije. Ta kriza se očituje u sve prisutnijem raslojavanju obitelji umjesto njezinoj konsolidaciji unutar društvenog poretka i njegovih vrijednosnih načela. Stoga se postavlja temeljno pitanje o povratku vrijednosne matrice tradicionalne obitelji u njezinu nastajanje, življenje i djelovanje.¹ Odgovor na to pitanje ne sastoji se u povratku originalne vanjske forme tradicionalne obitelji, već u kontinuitetu njezinih vrijednosnih načela koja pak mijenjaju formu ovisno o društvenim uvjetima. Zato ovim prilogom ne želimo obezvrjeđivati moderne stilove života, a izdizati tradicionalne niti obrnuto, već pokušati primijeniti dijalog među njima, zalažući se za odnos komplementarnosti tradicionalne i suvremene obitelji, odnosno prožimanja vrijednih elemenata jedne i druge.

1. Tradicija kao vrijednost

Prije nego započnemo vrednovati tradiciju u kontekstu obitelji, potrebno je reći nešto općenito o tradiciji, budući da je riječ o pojmu koji se na kolokvijalnoj razini često krivo tumači. Tako se ona shvaća kao kult prošlosti, nostalgija za prošlim vremenom te pojam retroaktivnog duha koji se hrani nekom (ne)postojećom utopijom prošlosti. Umjesto tradicije (od lat. *tradere* — prenositi, predati) pojavljuje se *trend* kao fenomen koji više ne okuplja osobe koje su vrijednosno slično orijentirane, već one koje istodobno proživljavaju neke trenutne emocije.

Tako shvaćena tradicija u kojoj nema života, koja je izumrla, ne može se zapravo ni zvati tradicijom, jer je prestala prenositi vrijednosti i tako biti dio ljudske povijesti.² Ovdje nas upravo i zanima tradicija kao prenosnica vrijednosti (stavova, mišljenja, vjerovanja, itd.) koje utemeljuju neke univerzalne principe. Budući da može vrijediti za svako društvo i svaku zajednicu, tako shvaćena tradicija ima svoj etički legitimitet i razloge da se sačuva. Ona je određeni *forma mentis*, stil života, ali isto tako podrazumijeva dinamičnost, razvoj, vanjske promjene, te nije, kako se to uglavnom misli, toliko okrenuta prošlosti koliko budućnosti.

1 Usp. Tonči Matulić, Obiteljske vrijednosti i neki aspekti socijalne zaštite obitelji, *Revija za socijalnu politiku*, 2002, 9, 2, str. 139–160.

2 Usp. Marcello Veneziani, *Di padre in figlio. Elogio della Tradizione*, Roma–Bari, 2002, str. 3.

Prema mnogim autorima tradicija je smatrana najvišim kolektivnim izrazom otpora prema smrti, jer upravo pomoću njezina kontinuiteta moguće je simbolički oživiti ono što biološki nestaje. Tako je već Platon u *Simpoziju* govorio da čovjek traži lijek od smrti ne samo kroz tijelo, odnosno kroz vlastite nasljednike već i dušom, odnosno kroz pamćenje koje se prenosi. U formi tradicije postaje zajamčena duhovna besmrtnost, odnosno, kako to kaže Mircea Eliade, tradicija je ritualno ponavljanje stvaranja, stalno regeneriranje vremena.³

Osim vrijednosti koje prenosi, i sama tradicija je vrijednost ako je shvatimo kao poveznicu prošlosti i budućnosti. Njezin smisao se ne iscrpljuje na horizontu vlastitog života i vlastitog ja, već ga nadilazi. Suprotnost tradiciji nije napredak, već zatvorenost u prošlost ili u budućnost i egocentrizam sadašnjosti. Isto tako je neodrživa antagonistička usporedba tradicije i moderniteta, jer je riječ o dvije različite razine, te je apsurdno suprotstavljati princip kontinuiteta vremenskom razdoblju. Antiteza s tradicijom se događa kad se tradiciji daje vrijednost samo zato jer je starija ili kad se modernitetu daje vrijednost samo zato jer predstavlja nešto novo.⁴

Dakle posve je pogrešno tradiciju gledati kao kočnicu napretka. Napredak, osobito na duhovnom i moralnom planu, može postojati u znaku tradicije, odnosno *mora* postojati na takav način, jer ideja napretka ne negira princip kontinuiteta ili prenošenja na kojem se temelji ideja tradicije. Tako svaki istinski napredak pretpostavlja tradiciju.⁵ Ova misao se može slikovito dočarati jednom slikom odnosno izrekom Bernarda iz Chartersa, koja glasi: Mi smo patuljci na leđima divova, ali mi vidimo dalje od njih!⁶ Naime uvriježilo se mišljenje da su tradicionalisti oni koji na današnje generacije gledaju kao na inferiornije u odnosu na pretke, a progresisti oni koji smatraju da su sadašnje generacije superiornije u odnosu na prethodne. Tako su prvi svoju superiornost tumačili *primatom bitka* (veličinom predaka u odnosu na patuljke koji predstavljaju njihove nasljednike), a drugi *primatom djelovanja* (mogućnost suvremenika da vide dalje u odnosu na divove, odnosno pretke). Pouka ove ilustracije vrlo je jasna i predlaže kontinuitet: iako su sadašnje generacije puno uznapredovale u shvaćanju čovjeka i njegova svijeta, bilo na tehnološkom, bilo na duhovnom planu, te se u smislu akumuliranih spoznaja mogu smatrati superiornijima u odnosu na prethodne generacije, ipak bez »leđa« ili vrijednosnog, identitetskog i inog nasljeđa starijih postaju patuljci, kratke prošlosti, nedefiniranog identiteta i izgubljenih vrijednosti, nesigurne budućnosti.

Tradicija, kao neka vrsta katalizatora, stoga u pravom smislu riječi podrazumijeva one običaje, vrijednosti, principe koji su se kroz vrijeme pokazali smislenima i korisnima za život ljudske zajednice, te su kao takvi prenošeni s koljena na koljeno, dok su oni drugi otpadali.⁷ Temeljno pitanje koje se postavlja i u ovome

3 Usp. Mircea Eliade, *Il mito dell'eterno ritorno*, Roma, 1999, str. 106.

4 Usp. Marcello Veneziani, *Di padre in figlio*, str. 14.

5 Usp. *Isto*, str. 11.

6 Usp. Ignazio Sanna, *Na strani čovjeka*, Zagreb, 2008, str. 89.

7 U tom smislu Raymond Williams govori o kulturi selektivne tradicije. Prema njegovu mišljenju, nužna posljedica selektivne tradicije je da uzrokuje odbacivanje značajnog broja područja nekoć

radu jest koliko je takvih običaja, vrijednosti, principa koje trebamo nastaviti prenositi na buduće naraštaje stiglo do nas. Nedvojbeno, jedna takva tradicija ili tradicionalna forma života je i obitelj, koja međutim može i mora mijenjati svoje vlastite tradicije odnosno načine organizacije koja je drži na okupu. Obitelj je stoga vitalna, univerzalna i nepromjenjiva tradicija, a načini njezine organizacije, podjela uloga, struktura članova i sl. promjenjive su varijable, odnosno mogu varirati u pojedinom društvu i vremenu.

2. Obitelj kao vrijednost međugeneracijskih odnosa

Dok jedna istraživanja pokazuju da su pojedinci koji žive u braku zadovoljniji od samaca i rastavljenih, a kao razloge tome navode emocionalnu i socijalnu sigurnost, druga pak istraživanja idu u prilog samačkog života, što se objašnjava povećanjem individualističkih težnji i vrijednosti.⁸ Kako god bilo, u ovom radu govor o obitelji kao vrijednosti ne želi biti komparativno nastrojen, odnosno ne želi uspoređivati obiteljski način života s drugim životnim formama, jer svaki način može biti/postati vrednota. Ovdje želimo istaknuti vrijednosti obiteljskog života koje se reflektiraju na čitavo društvo, neovisno o drugim životnim izborima.

Iako se uloga obitelji u mnogome promijenila, obitelj je još uvijek primarna društvena zajednica koja ima vitalnu važnost za svakog čovjeka, temelj je njegova ostvarivanja i uključivanja u širu društvenu zajednicu te vrši ulogu povijesnog, vjerskog, kulturnog i generacijskog transfera. Logično je stoga da će i obiteljski odnosi biti jači nego odnosi u drugim društvenim zajednicama. Naime povezanost i osjećaj solidarnosti, dijeljenje istih materijalnih i duhovnih vrijednosti, etičko-afektivne kvalitete koje čine nosivu strukturu odnosa među članovima obitelji, poštivanje istih normi te zajednički interesi čine obitelj specifičnom u odnosu prema svim drugim formama zajedničkog života.⁹ Stoga, kako god je mi definirali, usprkos mnogim supstitutima i surogatima koji se danas pojavljuju i traže pravno priznanje vlastitog statusa, ona se pokazuje kao jedinstvena forma zajedničkog ži-

življene kulture. Tradicionalna kultura nekog društva uvijek pokazuje sklonost prilagođavanju njegovu *suvremenom* sustavu interesa i vrijednosti, jer ona po svojoj biti nije apsolutno utjelovljenje djelatnosti, nego neprekidna selekcija i interpretacija. Zbog djelovanja selektivne tradicije nebrojeno puta događaju se obrati, ponovna otkrivanja i vraćanja djelatnostima koje su nekoć odbačene kao izumrle, a to je očito moguće samo ukoliko postoje institucije čija je zadaća održati velika područja minule kulture, ako ne živima, a onda barem dostupnima. Selektivna tradicija, koja će se zasigurno nastaviti mijenjati, jednim dijelom stoga predstavlja isticanje djela od općenite vrijednosti, a dijelom čitanje djela iz prošlosti po mjerilima našega vlastitog razvoja. Usp. Raymond Williams, *Analiza kulture*, prijevod Višeslav Kirinić (»Analysis of Culture«, u: *The Long Revolution*, Harmondsworth, Penguin, 1965, str. 57–88), 12. listopada 2009, www.ffzg.hr/kompk/Raymond%20Williams.doc

8 Usp. Pero Aračić, Krunoslav Nikodem, Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu, *Bogoslovska smotra*, 2000, 70, 2, str. 291–311, ovdje str. 300.

9 Usp. Antun Mijatović, Obitelj i poremećaji socijalnog konteksta, *Društvena istraživanja*, 1995, 18–19, 4, 4–5, str. 465–485, ovdje str. 467.

vota, nosilac presudnih funkcija za društvenu zajednicu, »životna stanica« ili njena temeljna sastavnica (FC, br. 42).¹⁰ Osim za pojedinca, obitelj ima temeljnu važnost za čitavo društvo. Ostajući pri temi tradicije, može se definirati kao univerzalna i vitalna tradicija, odnosno temelj svakog društva bez koje je ono nezamislivo, zajednička svim ljudima u svim vremenima iako u drugačijim formama, a njezin gubitak znači gubitak socijalnih veza i zajedništva.¹¹ »Generacijski lanac«, koji obitelj utjelovljuje, upućuje unatrag (roditelji, bake i djedovi), ali i unaprijed (djeca, unuci), jer govori da nam je netko prethodio i da će nas netko naslijediti. Obitelj je stoga raskršće i spoj tradicije, tradicije koja predstavlja povezanost s prošlošću, ne u smislu tradicionalizma, već vitalnosti, te se proteže u budućnost. Taj obiteljski lanac ne umanjuje niti niječe druge vrste i načine povezanosti, iako treba istaknuti da se očituje kao nenadoknadivi čimbenik i temeljna činjenica ljudske održivosti.

Nije stoga čudno da je i u Hrvatskoj prema EVS–istraživanju u odnosu na druge pojmove obitelj sveukupno najviše rangirana »važnost«. ¹² U njoj pojedinci nalaze toplinu i sigurnost, sklonište iz vanjskog svijeta, bezinteresno darivanje koje im je uskraćeno u vanjskome svijetu. Pojedincu je ona potrebna »kao zajednica sa svim obilježjima koje zajedništvo pretpostavlja, podrazumijevajući da postoji razvijen osjećaj pripadništva i solidarnosti, kao i mogućnost da se postigne svekolika ravnoteža i doživljaj cjelovite ličnosti« ¹³. Iako se ovakvim idealističkim razmišljanjima o obitelji često suprotstavlja negativnija realna slika u kojoj često nedostaju toplina, sigurnost, zajedništvo i sl., ipak treba napomenuti da ne postoji neka druga vrsta zajedničkog načina života koja bi više odražavala te vrijednosti.

Funkcije i moralna obveza obitelji sastoje se od primarnih i sekundarnih ljudskih potreba: reproduktivne, njegovateljske i socijalizacijske uloge, budući da se u obitelji izgrađuju međuljudski odnosi, kao pretpostavka za kasnije ulaženje u odnose sa širom društvenom zajednicom.¹⁴ Njezina je funkcija u tome da pripremi vlastite potomke za životno sučeljavanje na raznim razinama.¹⁵ To znači da je obi-

10 Usp. Ivan Pavao II, *Familias Consortio* (Obiteljska zajednica), br. 40, u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Zagreb, 1991, str. 549–550.

11 Usp. Marcello Veneziani, *Di padre in figlio*, 10. Veneziani navodi i druge vrste tradicije: univerzalne, ali ne i vitalne tradicije — kao umjetničke, filozofske, političke, vojne, znanstvene tradicije; vitalne, ali ne i univerzalne tradicije — kao običaji, navike, opće predrasude; i na koncu, tradicije koje nisu ni univerzalne ni nužne, kao tradicije igara, gastronomije, folklor. Prve su znakovi civilizacije i predstavljaju veličinu duha neke epohe, iako društvo može preživjeti i bez njih; druge se odnose na empirijske temelje nekog društva, nužno ljepilo svakodnevnog života; treće su ukrasi društva, njegovane strasti koje na dobrovoljnim temeljima doprinose koheziji neke grupe.

12 Usp. Pero Aračić, Krunoslav Nikodem, *Važnost braka i obitelji u hrvatskom društvu*, str. 291–311.

13 Antun Mijatović, *Obitelj i poremećaji socijalnog konteksta*, str. 467.

14 Usp. Josip Janković, *Obitelj — društvo — obitelj*, *Revija za socijalnu politiku*, 1994, 1, 3, str. 277–282, ovdje 277.

15 Prema Josipu Jankoviću postoji nekoliko razina: a) priprema za kvalitetno partnerstvo, što znači odgoj za humani odnos među spolovima, sposobnost komunikacije i tolerancije; b) priprema za obiteljski život, te podrazumijeva prihvaćanje obiteljskog obrasca i usvajanje obiteljske organizacije, kao i osjetljivosti za potrebe bližnjih; c) primjerom uči ispravnom roditeljstvu, što podrazumi-

telj uzrok i posljedica socijalnog okruženja; uzrokuje promjene u društvu, ali od njih i trpi, kroz socijalnu interakciju postaje čvršća i stabilnija, ili labilnija.

Neki autori međutim smatraju netočnim mišljenje da je obitelj forma života koja utječe na razvoj društva, te naprotiv drže da su društvene promjene one koje uvjetuju razvoj i promjene u strukturi obitelji.¹⁶ Slijedom društveno–ekonomskih promjena, a sada i ekonomske krize, smatraju oni, dolazi i do fragmentacije obiteljske jezgre te nastaju novi oblici braka. Taj fenomen raspadanja tradicionalnih oblika braka i obitelji čini se prevladava u Europi unatrag zadnjih četrdesetak godina.¹⁷ Ipak, aktualnost pojedinačnog i institucionalnog govora o ulozi i doprinosu obitelji te potrebi njezina jačanja unutar društva ukazuje na činjenicu da usprkos tim negativnim obiteljskim trendovima ona itekako zadržava svoju važnu ulogu i kao takva je prepoznata, barem na teorijskoj razini.

U sadržajnom, strukturnom i formalnom pogledu obitelj je nedvojbeno promjenjiva društvena grupa, te je normalno očekivati da u promijenjenom društvenom kontekstu ne može zadržati svoja povijesno uvjetovana obilježja. Međutim, važno je imati na umu da u svim razdobljima ljudske povijesti obitelj ima svoja neotuđiva univerzalna obilježja i funkcije koje smo prethodno spominjali. Ako bi trebalo izdvojiti njezina najvažnija obilježja, onda su prema većini definicija to upravo ona reproduktivna i odgojna, odnosno kao »nezamjenjivi intermedijarni član između individue i društva«¹⁸ obitelj kao mjesto duhovne i moralne formacije i učenja ljudskosti odgaja za temeljne vrijednosti, pravednost, zajedništvo i društvenu odgovornost uopće, te tako pridonosi i društvenom zdravlju.¹⁹ Zbog tih temeljnih funkcija koje garantiraju sukcesiju ljudske vrste i vrijednosti koje obitelj uslužuje, ona mora biti »zaštićena forma zajedničkog življenja ljudi«²⁰. Isto tako, kao institucija koja potpomaže sazrijevanje osobe u sveukupnosti njezinih dimenzija neotuđivo je pravo svakog čovjeka.

3. Tradicionalna obitelj i uzroci njezine promjene

Ne postoji jednoznačna definicija tradicionalnih obilježja, već se ona često prikazuje u crno–bijeloj tehnici koja varira od autora do autora. Tako sociolog A. Giddens tradicionalnu obitelj opisuje kao zajednicu utemeljenu na ekonomskim interesima bez ljubavi, gdje je žena bila podčinjena mužu, bez ravnopravnosti me-

jeva prihvaćanje roditeljske uloge na svim njezinim razinama, odgovornost prema djeci, itd. Usp. Josip Janković, *Obitelj — društvo — obitelj*, str. 280.

16 Usp. Antun Mijatović, *Obitelj i poremećaji socijalnog konteksta*, str. 487.

17 Usp. Marijan Valković, *Društveni utjecaji na brak i obitelj*, *Bogoslovska smotra*, 1999, 69, 2–3, str. 295–311, ovdje str. 299.

18 Vlado Puljiz, *Socijalna politika i obitelj*, *Revija za socijalnu politiku*, 1994, 1, 3, str. 237–244, ovdje str. 238.

19 Usp. Josip Čorić, *Obitelj objekt i subjekt pastoralna*, *Bogoslovska smotra*, 2005, 75, 1, str. 211–228, ovdje str. 224.

20 Vlado Puljiz, *Socijalna politika i obitelj*, str. 237.

đu bračnim drugovima, a seksualnost, osim u elitnim grupama, bila je svedena na reprodukciju. Prema njegovu mišljenju, ta situacija prevladava do sredine prošlog stoljeća, kada obitelj prestaje biti ekonomski entitet i počinje je obilježavati romantična ljubav.²¹ Neki drugi autori gledaju blaže na tradicionalnu obitelj te tradicionalnim obilježjem smatraju »proširenu obitelj« s puno djece, koja uključuje djedove koji žive pod istim krovom, strogu podjelu uloga, više ili manje izraženu podčinjenost žene te posjedovanje i pravo vlasništva nad partnerom (*ius in corpus*), ali i samozatajno žrtvovanje za drugoga, zajedničko pojavljivanje u javnosti, apsolutnu vjernost te prilično linearne međugeneracijske funkcije, strogo zadane socijalne funkcije itd.²²

Svakako je razvidno da izraz »tradicionalna obitelj« u sebi sadrži višeznačnost. S jedne strane upućuje na prošlost, na obitelj koja u mnogim aspektima više ne postoji zbog polazišta koja ne odgovaraju današnjem načinu života. S druge strane, ono što određuje tradicionalnu obitelj je i sposobnost njegovanja tradicije, odnosno onog što obitelj čini nekom vrstom konstitutivnog elementa, trajnosti koja izmiče vremenu, neizostavne kako bi se govorilo o obitelji.²³ Temeljni kriterij za određivanje tradicije je upravo ta trajnost, odnosno međugeneracijsko prenošenje iskustva koje ne uključuje samo materijalne objekte i društvene institucije već i sustave vjerovanja, predodžbi osoba i događaja te ljudskog djelovanja. Kakvo god bilo biološko nasljeđe roditelja i drugih predaka, dijete od njih nasljeđuje i stavove, osjećaje i ideale koji se mogu nazvati obiteljskom tradicijom ili obiteljskom kulturom. Ponekad su obiteljske tradicije povezane s praksama i vjerovanjima naslijeđenim od prijašnjih generacija, i tijekom tog procesa prenošenja usvaja se također i jedna vrsta duhovne aureole. Važno je reći da prenošenje obiteljskih tradicija (a što je odlika tradicionalnih obitelji) usvaja duhovno značenje i pomaže da se obiteljski lanac učvrsti ne samo na temelju krvnog srodstva već i na zajedničkim obiteljskim predajama, vjerovanjima, simbolima, odnosno nematerijalnim elementima. Tradicionalna obitelj bi trebala prednjačiti upravo u toj sastavnici prenošenja i njegovanja obiteljskih tradicija koje jamče simboličko, duhovno i moralno zajedništvo, a ne samo ono fizičko.

21 Usp. Anthony Giddens, *Il mondo che cambia. Come la globalizzazione ridisegna la nostra vita*, Bologna, 2000, str. 71–75.

22 Usp. Karlo Kovačević, *Novije promjene u življenju i shvaćanju braka i obitelji*, *Bogoslovska smotra*, 1999, 69, 2–3, str. 271–283, ovdje 274. Međutim, tradicijsku obitelj ne bi se smjelo promatrati isključivo kroz raspodjelu uloga i udio moći, kako to često čine oni koji kritiziraju takvu obiteljsku formu. Treba također imati na umu da je poredak moći koji se gradi na podčinjenosti slabijeg ili mlađeg praćen raspodjelom odgovornosti među članovima obitelji, tako da je jači zajedno s udjelom moći snosio i veći udio odgovornosti, dok su mladi i slabiji imali osjećaj veće zaštićenosti na svim razinama obiteljske hijerarhije. Stoga ne možemo govoriti o isključivosti uloga i strukturnoj nepravednosti spolova, već o »vrsti reproduciteta uloga u združnim odnosima, iako on ne počiva na istim temeljima. Usp. Vedrana Spajić–Vrkaš, *Tradicija i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa*, *Društvena istraživanja*, 1995, 18–19, 4, 4–5, str. 451–464, ovdje str. 453.

23 Sergio Belardinelli, *La normalità e l'eccezione. Il ritorno della natura nella cultura contemporanea*, Catanzaro, 2002, str. 69.

Isto tako, nakon dugog razdoblja nepovjerenja i neprijateljstva, i termin »tradicija« ponovo je stekao prestiž u našoj kulturi, tako da se sve više shvaća kako on nema ništa s tradicionalizmom, a ima s pamćenjem, identitetom i nadom u budućnost. Stoga govoriti o tradicionalnoj obitelji ne znači poistovjetiti obitelj s određenim prošlim formama od kojih smo danas daleko i koje je nemoguće i nepotrebno oživjeti, već naprotiv: govor o tradicionalnoj obitelji znači povratak na korijene, na izvore vlastitog života koji stječemo kroz obitelj, a što je trajni zov i sastavni dio čovjekove egzistencije. Ono što obitelj prenese, ne zaboravlja se tako lako jer postaje sastavni dio osobnosti i razmišljanja, stvara stav i daje orijentaciju u životu. Stoga tradicionalna obitelj podrazumijeva taj konstitutivni i konstruktivni element, koji treba biti sačuvan u svojoj biti, a ne u svom formalnom obliku. O tome svjedoče mnoga književna i umjetnička dostignuća, osobito emigracijska poezija, koja ističe taj trajni obiteljski zov. Osobe iz razorenih obitelji često pokazuju čežnju za stvaranjem skladne obitelji.

Velike promjene koje su se dogodile na društveno–kulturološkom području, posebno na Zapadu u doba prijelaza iz predindustrijskog u industrijsko društvo, tiču se fizionomije braka i obitelji. S jedne strane blagostanje, ekonomska neovisnost često pogoduju fragmentaciji obitelji, osobito razvodima i padu nataliteta. S druge pak strane suvremeni svijet sa svojim kapitalističkim poretom i surovošću tržišne utakmice koju uzrokuje pogoduje povratku u obitelj kao mjestu u kojem su ljudski odnosi obilježeni besplatnošću, darivanjem, ljubavlju koja uključuje »cjelovitost osobe«²⁴. Tako na društvenoj razini obitelj gubi svoju primarnu ulogu koju je nekada imala, a sve se više smješta u privatni kontekst afektivnosti i intimnih zadovoljstava. Taj trend je posljedica opće promjene vrednota u smjeru individualizma, koji postavlja pojedinca u središte, a socijalne vrijednosti omalovažava ili stavlja u drugi plan.²⁵

Nemoguće je stoga očekivati da se u kontekstu promijenjenih društvenih odnosa i sama obitelj ne nađe u kritičnom trenutku promjena, budući da sociokulturni kontekst u kojem živi izaziva potencijalne promjene u obiteljskom sustavu. Stoga načini prethodnog funkcioniranja postaju neprikladni, tako da obiteljski sustav u sebi ili izvan sebe treba pronaći načine rekonstrukcije vlastitog funkcioniranja. Taj kritični trenutak je i određeni gubitak, jer uvijek implicira gubitak načina prethodnog odnosa, neke uloge, reprezentacije samoga sebe ili drugoga. Tako se obitelj, kao objekt trajne promjene, proširuje i sužava, gubi neke funkcije i zadržava druge, ovisno o sociokulturnoj situaciji. Podvrgnuta je snažnoj i stalnoj dezintegraciji, u smislu osipanja, te dezorganizaciji, u smislu ireverzibilnoga gubljenja nekih funkcija koje je imala u prošlosti, preuzimajući neke sasvim nove — intimnije funkcije. To nipošto ne znači da je obitelj nestala iz našega društvenog vidokruga, jer takav zaključak demantiraju ovdje spomenuta sociološka istraživanja. Štoviše, njezina vrijednost je itekako prisutna, ali treba priznati da se obitelj i obi-

24 Isto, str. 71.

25 Usp. Ivan Koprek, Suvremeni čovjek i kriza vrednota, *Bogoslovska smotra*, 1997, 68, 2–3, str. 237–249, ovdje str. 243.

teljski odnosi mijenjaju, kao što se uostalom mijenja i sve drugo oko obitelji. Prema socijalnim psiholozima Scabini i Iafrate, postoji nekoliko faktora koji utječu na transformaciju obitelji, a mi ćemo ovdje navesti samo tri, prema našem mišljenju najvažnija u hrvatskom kontekstu.²⁶

3.1. *Rastuća bračna ranjivost i njezine nove karakteristike*

Danas se bračni drugovi sve više emancipiraju od rodbinske mreže, koja tako ima sve manje utjecaja na njih. Jača dakle bračna veza koja ima središnju ulogu u zadaćama i odgovornostima koje se odnose na odgoj djece. Naglasak je sve više na autonomiji pojedinca i afirmaciji etike samorealizacije, što doprinosi tome da subjekt postaje mjera svega, a obitelj proizvoljnost pojedinca, shvaćena kao mjesto intimnosti. Dok su se u prošlosti žene često udavale kako bi osigurale materijalnu sigurnost i pozitivni status u društvu, danas je takva motivacija puno slabija, a umjesto nje u braku se traži osobna sreća. Brak od »društvenog čina« postaje »osobni poduhvat«, a u središtu pozornosti je bračni par, dok šira obitelj, utemeljena na krvnom srodstvu, gubi svoju snagu. Stoga dok jača sentimentalno–afektivna povezanost para, društveni aspekt povezanosti postaje sve manje dominantan. Par postaje »norma sam sebi«, a kao posljedica toga često se događa i poremećaj ravnoteže na štetu etičko–normativnog aspekta braka, što doprinosi njegovoj nestabilnosti.

3.2. *Pad nataliteta i nova značenja roditeljstva*

Iako se pad nataliteta često interpretira kao gubitak vrijednosti roditeljstva, treba napomenuti da se u novije vrijeme odnos roditelja i djece smatra zapravo najvrjednijim, a njihovi odnosi najčvršći i najtrajniji. Posljedica oslabljene bračne veze i društvenih odnosa je sve intenzivnija povezanost s djecom. Razlog tome je što se značajno promijenio kulturni kontekst u kojem se djecu više ne shvaća kao produžetak vlastite vrste u generacijskom lancu, već ona postaju osobna realizacija bez generacijskih konotacija. Smanjivanje broja rođenih i činjenica da se rađanje bira i planira (uporaba sredstava kontrole rađanja), doprinosi tome da taj događaj poprima karakteristike »visokog emocionalnog naboja«, tako da je roditeljstvo shvaćeno više na romantičan način, kao realizacija roditelja, dok je njegovo značenje kao žrtvovanja manje naglašeno. Roditelji tako ulažu mnogo u mali broj djece, što može djelovati opterećujuće za njih, budući da ona moraju odgovoriti na visoka očekivanja roditelja i opravdati njihovu zahtjevnu sliku.

3.3. *Produženi ostanak djece u obitelji*

Promijenjena značenja roditeljstva imaju za posljedicu tzv. fenomen »produžene obitelji«, budući da djeca pomiču fazu »otisnuća u svijet« i odgađaju proces osamostaljivanja. Tako se događa suživot dviju odraslih generacija u istoj obitelji,

26 Usp. Eugenia Scabini, Raffaella Iafrate, *Psicologia dei legami familiari*, Bologna, 2003, str. 75–95.

što zapravo paradoksalno podsjeća na tradicionalnu proširenu obitelj, iako u drugačijem obliku i s drugačijom raspodjelom uloga.²⁷ Sve je prisutnija paradigma eksperimentiranja i reverzibiliteta izbora, tako da mladi izbjegavaju definitivne izbore, a žele isprobati više stvari i ostati slobodni. Iako to pomicanje definitivne odluke može biti i pozitivno, jer se tako ostavlja prostor sazrijevanja za odluku i razvoj drugih kompetencija, osim one bračne, ipak previše prostora i razmišljanja utječe na predugo odgađanje odluke kao i na njezino nedonošenje. Sa sociološkog stajališta na to utječu problemi nezaposlenosti i rješavanja stambenog pitanja, a s psihološkog tome je razlog dominantna tzv. kultura puerocentrizma: roditelj koji je mnogo uložio u malo djece teško podnosi činjenicu da ona odlaze od kuće, stoga se on često na štetu djetetove emancipacijske prednosti želi zaštititi od samoće stanja praznog gnijezda. Ako je dakle tradicionalno zajedništvo počivalo na ekonomskom, zajedništvo u modernome svijetu često počiva na određenom emocionalnom interesu.

4. Današnja postindustrijska, »entropijska obitelj« i negativni aspekti promjene

Iako se razlozi krize obitelji očituju u socijalnim i demografskim promjenama te u kulturološkim i ideološkim čimbenicima, ipak se smatra da je najviše uvjetovana antropološkom krizom današnjice, koja za posljedicu ima relativizam i subjektivizam. U današnjoj kulturi se često uzvisuje individualna sloboda kao autonomni subjekt, koji kao da je sam sebi dostatan, te izvan odnosa s drugima kao i bez odgovornosti prema njima. Postoji tako tendencija da se društveni život organizira polazeći od subjektivnih i promjenjivih želja, bez oslanjanja na objektivne istine kao što su dostojanstvo svake ljudske osobe i njezine dužnosti i prava kojima svako društvo treba služiti. Za mnoge znanstvenike takozvana »tradicionalna obitelj« ustupa svoje mjesto polimorfnoj koncepciji obitelji, gdje više ne postoje tradicionalne uloge oca i majke, ugovorene javnim ugovorom, već uloge generičkih partnera, koji se mogu i ne moraju sastojati od muškarca i žene, te koji mogu i ne moraju biti ugovoreni javnim ugovorom. Pošto je socijalni aspekt braka zanemaren u korist onog intimnog, svaka prijetnja tom intimnom odnosu ugrožava sam opstanak braka. Intimnost često dovodi do egocentrizma, a brak se treba temeljiti i na emocionalnom altruizmu, što je neizostavna obiteljska vrijednost.

Gubitak socijalnog aspekta i širih obiteljskih tradicija znači i gubitak vrijednog alata po kojem su roditelji i stariji snosili odgovornost u odgoju djece i njih usadivali društvene vrijednosti i etos. I u modernom kontekstu, održavanje i razvoj obiteljskih tradicija se nastavlja kao nešto značajno, jer se tako izbjegava ono što sociolozi nazivaju »entropijska obitelj«, budući da ona gubi smisao za emocional-

27 Prije je odlazak u društvo bio potaknut potrebom za informacijom, danas se informacije dobivaju putem televizije, interneta, sredstva komunikacije; odnosno virtualni kontakti zamijenili su neposredne. Usp. Eugenia Scabini, Raffaella Iafrate, *Psicologia dei legami famigliari*, str. 83–85.

nu blizinu jer njezini članovi zanemaruju obiteljski nutarnji život i zajedničke veze, odnosno ono što je temelj svake obiteljske tradicije. Sociolozi se slažu da te djelotvorne obiteljske tradicije promiču smisao za identitet i osjećaj bliskosti, osjećaj sigurnosti u današnjem ubrzanom i promjenjivom svijetu. Danas su obiteljske veze oslabljene zbog poslovnoga životnog stila, a trebale bi biti ojačane ne samo virtualno već i stvarno. Tu stvarnu povezanost je moguće njegovati samo održavanjem važnih rituala i tradicija koji unose i učvršćuju duh zajedništva.

5. Perspektive tradicionalne obitelji u njezinu suvremenom kontekstu i pozitivni aspekti promjene

U trenutku u kojem raspršujući pokret u odnosu na vrijednosti i tradicionalne institucije doseže svoj maksimum, istovremeno se događa i jedna vrsta otpora tom procesu. Tako obitelj ponovno osvaja svoje privilegirano mjesto u poretku formacije djece i očuvanja kulturne tradicije u kojoj živimo. Sve je prisutnija i konstruktivna kritika negativnih aspekata tradicije, kao što je to nekadašnja uloga i položaj žene u obiteljskim zadrugama²⁸ ili pak prenaplašen društveni aspekt obitelji, a potisnut onaj privatni i intimni.

Bez obzira na te pozitivne i negativne promjene, čini se ipak da one nisu ugrozile temeljne obiteljske vrijednosti. Pripadnici novih naraštaja su promijenili percepciju i očekivanja od obitelji, ali nisu doveli u pitanje njezinu neospornu važnost za društvo i pojedinca. Smanjenje broja članova i promjena oblika obitelji ne znači nužno njezin raspad kao vrijednosne stanice društva. Novi način obiteljskih odnosa, u kojima pojedinci posjeduju veću autonomiju i komuniciraju na drugačiji način, ne šteti nužno obiteljskoj povezanosti i slozi, već naprotiv, omogućuje »obiteljsku privrženost na distanci«²⁹. Stoga moderan život, koji povećava temeljnu nesigurnost, iako ugrožava tradicionalni način obiteljskog života, istodobno ukazuje na vrijednosti obitelji kao središta individualnog i društvenog života.³⁰ Drugim riječima, trendovi su kontradiktorni: dok s jedne strane postoje indikatori slabljenja obiteljskih veza i individualizacije članova, s druge strane čini se da u vrijednosnom i emocionalnom pogledu raste privrženost obitelji kao najvažnijoj socijalnoj grupi.³¹ Izgleda, stoga, da su društvene promjene i stresovi koje one donose na paradoksalan način stimulansi obiteljskog života jer potiču čovjeka da utočište potraži u obitelji i nekako se zakloni od nemilosrdnosti i bezimenosti vanjskoga svijeta.

Transformacije obiteljskih tradicija, a time i tradicionalnih obitelji stoga se ne mogu promatrati u crno–bijeloj tehnici. Presudno je razlučivanje pozitivnih od ne-

28 Usp. Vedrana Spajić–Vrkaš, Tradicija i vertikalna klasifikacija obiteljskih odnosa, str. 452.

29 Vlado Puljiz, Društvene promjene i obitelj, u: Vlado Puljiz i Dejana Bouillet (ur.), Nacionalna obiteljska politika, Zagreb, 2003, str. 15.

30 Usp. Vlado Puljiz, Društvene promjene i obitelj, str. 15.

31 Usp. Vlado Puljiz, Socijalna politika i obitelj, str. 238.

gativnih aspekata, kao i kompletiranje pozitivnih tradicijskih aspekata obiteljskog života s pozitivnim modernim aspektima. Na primjer promijenjena struktura moći i autoriteta nije nužno negativna: otac je nekada bio neopozivi autoritet, dok je danas učestala pojava da se djeca opiru mišljenju roditelja i kontriraju. Ideal dakle nije ni u jednom od dvaju ekstrema, već u odgoju djece na način da s poštivanjem starijih mogu izraziti vlastito mišljenje ili neslaganje. Poslušnost se dakle treba temeljiti na slobodi, a ne na autoritarnom ignoriranju dječjeg stava, što u djece dovodi do potiskivanja i manjka samopouzdanja. Isto tako, činjenica da se brak više ne promatra prvenstveno u funkciji »nastavka loze« ili prokreacije, već i u funkciji samoostvarenja/ljubavi dviju osoba, potiče na istovremeno ostvarivanje obje funkcije braka, a ne na isključivost samo jedne funkcije, nekoć one prokreativne, danas one samoostvarenja. Naime brak se ne iscrpljuje u roditeljstvu, nego podrazumijeva i roditeljsku, ali također i supružničku i profesionalnu realizaciju bračnih drugova. Tvrdnja, pozivajući se na narodnu izreku da »žena drži tri ugla kuće«, da su upravo profesionalne pretenzije majki doprinijele rasipanju tradicionalne obitelji, iako je točna, nije i opravdana. Ne može se naime prihvatiti stav da bi isključivo majke trebale preuzeti ulogu odgoja djece, jer pozitivne činjenice (rast nataliteta, odgoj djece) ne mogu počivati na negativnim i antropološki krivim postavkama (djecu treba odgajati isključivo majka, ženi je mjesto u kući).

Nemoguće je stoga oživotvoriti nekadašnje obiteljske odnose, ali ih se može osmisliti na drugačije načine. Činjenicu da danas roditelji provode malo vremena s djecom treba kompenzirati kvalitetom provedenoga zajedničkog vremena. Prigovor da je nekada majka provodila više vremena s djetetom jer je bila doma odnosi se uglavnom na gradske sredine, budući da su na selima »nezaposlene« majke bile čak i odsutnije nego zaposlene žene (u polju, u vinogradu, kod stoke, ili su svoju pažnju dijelile na veći broj djece itd.), ali nisu imale status osobe u radnom odnosu. Osobni razvoj žene treba shvatiti pozitivno kao njezin doprinos i na drugim poljima, a ne samo na onom roditeljskom. Obrazovana i zaposlena žena mnogo pridonosi društvu, ali i kao majka vlastitom djetetu može bolje ukazati na društveni kontekst jer se sama u njemu nalazi, a tako mu je i realnija podrška i savjetnik. Ipak, ženin dobrodošao, koristan i nezamjenjiv društveni doprinos nikako ne smije obezvrjeđivati majčinsku ulogu i obiteljske vrijednosti.

6. Zaključak

Obitelj je institucija kojoj je najvažnija zadaća pridonijeti općem dobru i autentičnom razvoju čovjeka i društva, te je u tom kontekstu ona i najbolji jamac dostojanstva, jednakosti i istinske slobode čovjeka. Iako je ona univerzalna i vitalna tradicija koja obilježava svako društvo u svim vremenima, načini obiteljske organizacije su se mijenjali tijekom vremena, ovisno o sociokulturnom kontekstu u kojem se nalazi. Stoga i moderne transformacije obitelji treba shvaćati unutar novih društvenih promjena koje za sobom povlače nove načine obiteljske organizacije i nove odnose među članovima.

Obiteljska tradicija kao integracijski element tradicionalne obitelji ne temelji se na metafizičkim i nerazdruživim svojstvima, već se shvaća kao odsjaj konkretnog povijesnog i društvenopolitičkog reda. To znači da je riječ o nepromjenjivoj formi promjenjivih sadržaja, s time da je nepromjenjivo u ovom slučaju sinonim za sigurnost i trajnost naspram složenosti ljudskog stanja i društvenog suživota.

Obiteljske tradicije, iako mijenjaju način vlastitog manifestiranja, odražavaju i trebaju potpomagati održavanju i stvaranju univerzalnih obiteljskih vrijednosti (zajedništvo, solidarnost, podrška, poštivanje, darivanje) koje se potom prenose na čitavo društvo. Nosioci tih obiteljskih tradicija su do sada bile tradicionalne obitelji, jer se to smatralo njihovim neotuđivim svojstvom. Iako su tradicionalne obitelji i najzdraviji oblici zajedničkog života za društvo, treba također poticati i ohrabrivati i one koji su izgubili tu formu ili je nisu odabrali (rastavljene, samce, i dr.) na njegovanje obiteljskih tradicija u njima danome kontekstu.

The Traditional Family's Prospects or the Lack Thereof in Contemporary Society

Dragan Nimac *

Summary

The article discusses the internal and external changes in family structure brought about by social, cultural, anthropological and ideological factors. The premise that the traditional family is a value in itself is based on the positive interpretation of the concept of tradition as a means of transmitting values over time, and the concept of the family as a foremost requirement and vital tradition in every society. The author analyzes some causes contributing to the contemporary organizational transformation within the family, and emphasizes that, though a target of many anti-family agendas, the family still represents the most important value in Croatian society. The positive effects of changes brought about in the traditional family stress the important role of family upbringing in social relationships but also the importance of a private sphere for intrafamilial relationships. The negative effects of these changes, such as »extended families«, the instability of marriage, and so forth, must be corrected through new political, social and pastoral approaches to familial organization. Thus the author concludes that changes must be assessed selectively, with the goal of a contemporary renewal and improvement of traditional family structure, for the family unit still manifests itself as a fundamental and a most valued subject in society.

Key words: family, familial organization, extended families, tradition, modernity, society, value

* Dr. sc. Dragan Nimac, National Center for External Evaluation of Education, Zagreb. Address: Trg Marka Marulića 18, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: dragan.nimac@libero.it